

Filep Tamás Gusztáv–G. Kovács László: Rákos Péter 1925–2002. Dunaszerdahely, Nap Kiadó, 2005, 350 p.

A kötet Rákos Péter munkásságát kísérli meg áttekinteni, összefoglalni jelentőségével együtt. Gál Jenő „felütése” adja meg az irányvételét és rávallást. Mint a szak hallgatója, majd oktatója egy negyed századnál is tovább észlelhette Rákos Péter személyiségének és szándékának formáló hatását a cseh–magyar kapcsolatok fejlesztésében, a küldetéseként vállalt közvetítést (*Rákos Péter, a tanár*, 5–12. p.). Ezt a szerzőpáros a szülő- és a befogadó város közegének s az életrajzinak a bekapcsolásával folytatja, egyebek közt Mára *Kassai őrjázatának*, valamint Rákos *Lírai őrjázatának* (*Irodalmi Szemle*, 1970. 6. sz.; kötetben: *Prágai őrjázat*. Pozsony, 1995, 122–130. p.) egymásra vonatkoztatásával, amelyhez társul – önvallomásként – filozófiai forrásainak a felsorolása, látás- és gondolkodásmódjának vázlata, s az illő következtetés (*Két szülőváros*, 13–27. p.).

A kivonatolás Rákos Péter dolgozataiból s a vonatkozó kritikákból végig a kötetben alkalmas módszernek tűnik. Az általunk összeállított *Kassai és prágai őrjázatban* úgyszintén ehhez folyamodtunk (*Prágai Tükör*, 2004. 1. sz. 18–25. p.).

A *Három kőr* (28–76. p.) időrendi egymásutánban követi Rákos munkásságát és eredményeit a cseh, a magyarországi és az összmagyar, s ezen belül a szlovákiai magyar műveltség és irodalom terén. Az utóbbi önálló fejezetet is képez (*A szlovákiai magyar kultúrában*, 195–230. p.). Ebbe belefoglalt a Sarló, Fábry Zoltán, Turczel Lajos *Két kor mezsgyéjén* című könyvének értékelése, Rákos elvi állásfoglalása a szlovákiai magyar irodalommal kapcsolatosan és egyéb névre szóló megemlékezés. Hogy közvetlenebb figyelmzése elmaradt (206. p.), többszörösen indokolható, azzal is, hogy a tárgykörnek voltak és vannak szlovákiai, sőt magyarországi művelői. Miközben Rákosnál természetesen

tesen a magyar–cseh vagy cseh és magyar kapcsolatot a központi.

A szerzők saját bevallásuk szerint is „túl-ságosan bőven” (51. p.) elemzik Rákos első, a 20. századi magyar irodalmat bemutató, cseh nyelvű munkáját, jegyzetet-tankönyvet (*Maďarská literatúra XX. stoloťi*. Praha, 1953), s a tárgyalásmódban felerősödik a recenzált művet teljességében átható másik módszertani szempont: az állandó visszacsatolás a társadalmi-történeti és politikai viszonyokra. Helytálló, ahogy kiemelik a cseh irodalomtudománynak a magyarországgal szemben másnemű irányultságát, „a prágai tornyokból messzebb lehetett látni” (73. p.), s a kötetben másutt is utalnak a prágai látatásra (78. p.). Ezután kerül sor a Turczel Lajossal együtt írt egyetemi tankönyvre – *A magyar irodalom története I. (1772–1848)*, amely két kiadást ért meg (1965, 1968). Idézetekkel egyénített taglalása részletezi Rákos feldolgozását – Katona, Kisfaludy, Kölcsey, Vörösmarty, Eötvös portréját. Amint tudjuk, a magyar klasszikusok cseh nyelvű ismertetése a magyar szövegnél korábbi, ami Rákos dolgozataira nézve általánosabb érvényű. A fejezetben olvashatunk Rákos első magyar nyelven megjelent könyvéről (*Tények és kérdőjelek*. Bratislava, 1971), s ennek kapcsán rögzített, hogy az általa magyarul közölték „az összmagyar szellemi életbe a csehszlovákiai magyar szellemi élet hozadékaként érkeztek meg” (33. p.).

A fenti időrendi egymásutánban kijelölt művek és tanulmányok tárgyalásmódja a szövegszerkesztésben felhozott kivonatolás, továbbá parafrázis és kommentár révén tudósításnak tűnhet. Célkitűzése nyilván az ismertett anyag minél teljesebb számbavétele, s annak részben társadalom-, valamint tudománytörténeti beágyazottsága. Ekképpen a részünkről „külsőnek” nevezhető megközelítés jellemzőjének bizonyul. A foganatosított átváltások fokozzák a „kaleidoszkopszerűnek” vagy mondjuk, hogy lexikonjellegnek a benyomását. A szerzők egyik észrevétele, amikor Rákos Péter író- és költőportréinak megfelelését az általa szerkesztett *Írók szótárába* (*Slovník spisovatelů – Maďarsko*. Praha, 1971) írt szócikkeiben fedezik fel, s mindkét vonatlaton méltányolják tüzetességét és sokrétűségét, tulajdonképpen effajta

ravezetés kötetük használatára. Az anyag kitölti *A magyar irodalom prágai nagykövete* (150–194. p.) című taglalást.

Az *Irodalomelméleti kérdések* fejezetéhez érve a szerzők átváltást jeleznek a tematikai csoportosításra (76. p.). A tárgyalásmód azonban nem változik, s ismertetésünkben szorosán nem igazodunk a közöltekhez. A kérdéskör három tanulmányban összegeződik: *Az irodalmi értékelés problémái (Tények és kérdőjelek, 9–33. p.)*, *Kommentár az amerikai újkritikához* (eredetileg cseh nyelven: *Česká literatúra, 1966. 3. sz. 177–218. p.*; kötetben: *Tények és kérdőjelek, 34–88. p.*), *Prolegomena egy eljövendő irodalomtudományhoz* (Az *irodalom igaza*. Bratislava, 1987, 14–32. p.; előszó a *Teórie literatúry v zrcadle maďarské literárni vedy* című antológiához, Praha, 1986, 7–19. p.). Megjegyezhetjük, hogy Rákos harmadik köteté (*Prágai őrjárat*) ismétléseket tartalmaz, a fentiek iránt is nyomatékosítva a témát. A szerzők a *Tények és kérdőjelek* elemzésében Lukács György realizmusfelfogását s a kapcsolatosat bolygatják, mivel mindennek erős volt a magyarországi aurája. Mi viszont, s nemcsak Rákos visszapillantásaként, ismerjük álláspontját, amelyet egy anekdoton úgy fejtett ki, hogy Lukács számára nem közeli, s bár elég sokat írt róla, megkérdésnek tett eleget, szemben egy Auerbachal, akit teljes súlyával elfogad (Ankét a Mimesis második cseh kiadása alkalmából. *Kritika a kontext, 2001. 1. sz. 83–84. p.*). Auerbach a nyelvből, a szövegből, a stílusból indul ki, de az ezáltal megalkotott világgép, a tágabb értelemben felfogott valóság ábrázolásmódja érdekli. Rákosnak már az irodalomtudomány harmadik, a hangsúlyt az irodalom fogyasztójára áthelyezett szakaszát jelenti, akinél a műközpontúság másképp van jelen, azaz nem tartja strukturalistának. Hozzászólásából nem hagyja ki Ingardent, s önmagához közelállónak mondja Jausst és Isert, a recepciós esztétika konstanzi iskoláját, amelyről tudjuk, hogy Mukařovský örökösének szegődött.

A feltüntetett kötet bevezető tanulmánya az irodalmi értékelés problémáit tekintti át, elégséges szakirodalmat vonultatva fel. Hivatkozásanyagában Mukařovský tiszszer szerepel. Rákos Péter műveiből kiolvashatók bi-

zonyos rokoníthatóságok, de semmilyen „tartozást” nem vallott. Amikor négy Mukařovský-tanítvány (M. Červenka, M. Grygar, J. Levý, M. Jankovič) tanulmánygyűjteményt állított össze (*Kapitoly z teórie literárniho díla, 1968*), Rákos e tanulmányát ebbe felvették; a kiadvány megjelenését azonban nem engedélyezték. Rákos írása csehül ennek folytán csak 1993-ban látott napvilágot a *Česká literatúrában*.

Rákos a dolgozatban az irodalmi mű létezőmódját, értékelését próbálja kiszabni. A mű az olvasó számára „közlés”, amelyben az érték mint jelentés van jelen, s mint „sajátos kifejezést a magunk nem sajátos tapasztalataihoz mérjük, amelyek felölelik az általunk ismert valóság minden aspektusát, így az értékeket is” (19. p.). Eközben az érték mindenkor tudati tény, „– habár hordozói a dolog tudatunktól is függetlenül létező anyagi tulajdonságai – mint érték, csak akkor lép életbe, ha valaki tudomásul veszi” (10. p.). A mű „jelentésjellege, a mű, melyet jelentésként fogunk fel, tagadhatatlanul mond *valamit*, és ezt a valamit *valahogyan* mondja [...] de *ahogyan* mondja, az olvasó tudatába mindig azon keresztül érkezik, *amit* mond. Visszautalva a strukturalista terminológiára: a »jelölő« nem értékelhető másként, mint a »jelölthöz« való viszonyában” (19. p.).

A terminológiáktól függetlenül pedig az anyagi és a tudati egységének a „tartalom” és a „forma” felel meg, nem bináris szembeállításaként, hanem mint egyazon kontinuum két pólusa (18. p.). S „a formai eszközök jelentésük révén emelkednek az érték rangjára” (19. p.). A műalkotás és a valóság viszonyára nézve, amelyben a mű a valóság részévé válik, a kérdésben úgyszintén Mukařovský-idezet merül fel – „A műalkotás végső fokon úgy jelenik meg, mint az esztétikumon kívüli értékek összessége, mint csakis az, és semmi más” (15. p.). S a jel, vagyis a jelölő funkciójában is jelentések, jelöltek szerepelnek, sőt a jelentések a műalkotás struktúrájában meg is tartják eredeti jelentésbeli értéküket. A nyelvészeti szemiotikák érvelésében, például a lotmaniban az irodalmi a nyelvire ráépülő másodlagos jel-szisztema.

A kritika feladata, hogy az olvasó élménye és a mű szövege között meghatározza a

viszonyt, amelyben az értelmezés mutatja fel az értéket, s így feltehetően elvégzi az értékelés műveletét is. Az érték tehát elsődleges.

Rákos a vázoltak folytán mutat rá az összefüggésekre, veti fel az egység kérdését a sokféleségben, a részérték lehetséges dominanciáját, a „feszítáv” horderejét, a Mukařovský-féle alaptételt az esztétikai funkció, norma és érték kapcsolatáról, azt tudniillik, hogy társadalmi tények. Az irodalmon kívüli valóság kapcsolata a művel eszerint az értékelésben a legszorosabb, s a sajátos itt nem jön számításba (vö. 31. p.).

Filep Tamás Gusztáv és G. Kovács László végigvezetése bőven él az idézéssel, s ez talán még fokozottabb és tüzetesebb a *Kommentár az amerikai újkritikához* című tanulmány kifejtésekor (102–116. p.) – 500 sorból 250.

Rákos az újkritikai irányzatnak „déli szárnyát” választja példafeltárásként mint a strukturalizmusnak leginkább szövegműközpontú válfaját, a látómező azonban tágabb körű. Elemzésére támaszkodva összeállíthatjuk ennek „nevezéktanát”, amely az irodalom sajátosságának fogalma köré rendeződik, s mindaz, ami ezt bontja, téveszmének és eretnekségnek minősül. Az irodalomban, a műben az állítások ez értelemben csak alközlések (a „közlés téveszméje”, a közölhető forma is). Ami a műben van, ontológiai lényében egyszeri és megismételhetetlen; a ráutaló jelleg kiküszöbölődik, a denotatív és konnotatív jelentésből az együttjelölt legalábbis felér a ráutalóval. S mivel a forma nem haladható meg, fennáll a „parafrázis eretneksége”. Önállósítva és öntörvényűvé avatva a szöveget, azaz a művet magát, a szerző áldozatául esik a „szándék téveszméjének”, az olvasó pedig a „hatás téveszméjének”. Rákos azonban kimutatja, ahogy az újkritikusok közül többen mérséklük vagy tagadják a kizárólagosságot (az előfutár Richards a befogadást a mű létfeltételeként fogja fel, s nem zárkózik el a szerzőtől sem, akárcsak például Brooks [49. p.]).

A rálátást a mű struktúrájára, amely valójában a forrása, s mindentől függetlenül létezik, a „szoros olvasás” módszere teszi lehetővé (a szó fordítása Rákostól származik). Így táruulhat fel az egész dominanciája a rész-

elemekhez képest, nyer érvényességet a mű mint irracionális entitás. Rákos Péter elfogadja az irracionálisnak a részvételezést az irodalomban, meggyőződése azonban, hogy vizsgálatának racionálisnak kell lennie. Emszon többértelműség-fogalmát igencsak használhatónak véli, s a boncolgatásban eljut az irónia és a paradoxon, továbbá a váz (struktúra; jelentés–téma, cselekmény, parafrázálható tartalom) és a szövés (hangalak, ritmus, a képszerű stb.) ransomi megkülönböztetéséig (vö. 67. p.). Viszont nem osztja a Wellek–Warren-kézikönyvben is önálló fejezetbe foglalt külsőleges (*extrinsic*) és belsőleges (*intrinsic*) megközelítés (*approach*) kettéválaszthatóságának ismervét. Tudatosítja, hogy a vizsgálat mindig az észlelt struktúrából indul ki.

Rákos összevetéseivel bizonyítja, hogy az újkritikusok nem szándékoznak a művet kívül helyezni a valóságon (56. p.), hogy sem az olvasóról, sem a szerzőről nem mondhatunk le, a vagy-vagy helyében el kell ismerünk a fokozatot, a többé-kevésbé elvét, a nem sajátosnak az elegyedését a sajátossal stb. Ahogy a formáról kinyilvánítja, miszerint az elszakítva a tartalomtól „veszíteth lényegéből” (68. p.), s hogy az „eszményi olvasó”, aki nem létezik, „mégiscsak benne van a játékban” (51. p.), mindez az iskola érdemeinek legteljesebb méltánylása mellett megvonja korlátait.

Az „újkritika tükrében” láthatóvá válik gyökérzetük, líraközpontúságuk, hajlamuk az irracionálishoz, érdeklődésük a metafizikus költészet, egy John Donne iránt, a filozófusok közül Croce, Bergson, Schopenhauer, Nietzsche; a szellemtörténet, a romanista Vossler és Spitzer, a francia szövegexplikáció; s együvé sorolhatók az orosz formalizmussal és a cseh strukturalizmussal, de ezekhez viszonyítva különállásuk ugyancsak szembeötlő. Victor Erlich könyve (*Russian Formalism. History – Doctrine*, 1955) tanúságtétel, s már szerinte is, akár Rákos egyik recenziójában, az orosz formalizmus elnevezés tévesztő (*Helikon*, 1992. 1. sz. 127–128. p.; recenzált kötetünkben lásd 79. p.). Végül sem a gyökereik, sem eszményeik nem lehetnek mentesek világnézetüktől (71–83. p.).

A *Tények és kérdőjelek* című gyűjteményben az Auerbach-tanulmányon kívül, a Kafka többértelműségéről szólók és a „Széjjelpilantás”-sorozat ismertetősei jelentősek még irodalomelméletileg. Az előbbieket a *Prágai őrzőirat* ismétli. Rákos A per terminológiacsejével igazolja, hogy a többértelműség nem jelenti bármilyen értelem hozzárendelését. Ha a regényben a jogi terminusokat orvosival váltjuk fel, ezek csakis a tudóbajt „diagnosztizálhatják”. Az átírás – szerintünk – A pemek csupán az emberi lét képleteként való felfogása esetében „interlineáris”, de a jelölés-csere ekkor is körülményes volna (például hogyan illeszkedne a 7. fejezet, s az „alkalmazás” hogyan módosítaná a regény abszurditását, szövegezésének és világa abszurditásának a kontrasztját). A *kastély* elavásjelenete a legközvetlenebbül az alvásnak mint élettani szükségletnek a státusából levezethető (amikor oly álmosak vagyunk, hogy semmi más nem érdekel), ami motiválja ugyan olvasmányélményünket, viszont azon, hogy a földmérőnek „valósan” nem sikerül a kastélyba jutás, nem változtat – a karkai többértelműség nem zárul. Mint Empsonnál, nem oldható, miáltal az Új Kritikától különválnak. Közel kerül ahhoz, amiről nem lehet, de nem is kell szólni. Rákos Péter meghatározása alig módosítható.

A *Prolegomenát* a szerzőpáros könyve idézettárával is elégségesen exponálja (127–136. p.). A szerzők már a „biográfiai” örvén utaltak Rákos Péter filozófiai képzettségére (32. p.), ő pedig vizsgálódását az irodalmitól a filozófia felé eszközölt irányvételként fogta fel. Ez a beállítódása irodalomelméleti tanulmányaiban markáns, de a „metapozicionálisra”, tehát valójában filozófiai szemléletre törekvés valamennyi írásának sajátja. S ilyen az „egésznek” az igénye dolgozataiban és látásmódjában. A recenzált kötet felsorolás és számbavétel, s mint ilyen, a részletek szintjén építkezik, ami semmiképpen sem elhanyagolandó. Épp a jelentése szerint „nagyjából” *előszóként* érthető prolegomena, a cseh nyelven olvasható kötetben ilyen funkciójú is. Azon túl, ami eredőjévé válhat, s az irodalomtudomány státusát és az irodalomelméletnek mint „az irodalomtudományi gyakorlat elméletének” a rangját

jegyezhetjük, az előbbi két dolgozatot megtoldó átfogóbb vezérlés.

Rákos irodalomelméletének tengelyét képezi a tartalom és a forma mint „két dolog” (*Az irodalom igaza*, 22. p.) s a tartalom megszédései a valósággal. Viszonyukban „a műhöz csakis a művön kívüli valóság felől közeledhetünk, a valósághoz csak a megbízhatóan értelmezett és meghatározott mű felől” (uo. 27. p.). Az artefaktum mint a mű szövege határolja a művet, amellyel nem azonos. Ritmusvizsgálatai és verselemzése arról is tanúskodnak többek közt, hogy Rákos nem néz keresztül a nyelven. A *kastély* egyik alakjának nevét (Klamm) cseh olvasataként sem hagyta ki (*Tények és kérdőjelek*, 159. p.). A nyelvnek és a nyelvtudománynak mint modellértékűnek a felfogását ismeri, s a jelölő–jelölt kapcsolatát, amint idéztük, szabatosan fogalmazza meg. A tartalmának a pozíciója szerintünk azonban kiütközik, amikor „a szöveg minden” elképzelést kevésbé mondja gyümölcsozónak, mint az ugyanilyen abszurd másik végletet, hogy „szöveg nincs” (uo. 27. p.). Az irodalom anyaga pedig a többi művészet anyagával nem lehet analóg, az irodalom nem „nyelvből”, az irodalmi mű nem „szavakból” van (uo.; az állítás kiélezett, s a nyelvnek többféle definiálása lehetséges). Sőt „Védhető az az álláspont, amely szerint az irodalom [...] nem művészet” (uo. 14. p.). „Az irodalom tényei” és az „irodalmi tények” megkülönböztetésében a részrehajlás mérséklődik: az „irodalmi” a *szövegben* valamilyen módon kifejezett, s csakis sajátosan irodalomtudományi módszerrel közelíthető meg (*Az irodalom igaza*, 21. p.). De a nyelvi-hangtani, az ingardeni „első réteg” esztétikai funkciója iránt nincs bizalma (*Tények és kérdőjelek*, 21. p.).

Tartalmi felőli az intenció a szerzőtől és szándékától kezdve. A szerző a múnél magasabb rendű kategória, s a művek fölé ívelnek olyan kategóriák, mint az irodalmi stílus, irányzat, korszak stb. Mivel az összehasonlítás az irodalomelmélet általában bevett módszere, az „összehasonlító irodalomtudomány” tulajdonképpen annak aspektusa. S bár az elnevezés csakis irodalomközi viszonylatban használatos, a dimenzió mindig irodalomnak sajátja.

„Tetten érhető”, ahogy a magyarországi irodalomtudomány fáziskésését regisztrálja (uo. 20. p.), s nemkülönben erre utal egyik recenziójában (*Jegyzetek*, 50.) a „hézagpótlás”. A cseh nyelvű változatban a magyar irodalomtudomány esszéjellege folytán is más, mint a cseh (12. p.).

Filep Tamás Gusztáv és G. Kovács László az életmű valamennyi csomópontját érinti, ezek közül Ady Endre és a *Nyugat* tárgyalását irányadónak tarthatjuk. A *Prágai őrjáratban* harmadik megjelentetesként komponálódik be az Ady költészetének „statikájáról” és „dinamikájáról” szóló tanulmány (57–71. p.). A tartalmi benne programszerű (vö. 57. p.). Hírt ad egy teljességében kéziratban maradt monográfiáról – *Adyho lyrika*. Szemléltető költeményeit egyrészt prózában elbeszélve, másrészt a versekre formailag rájátszva tolmácsolja; négy-öt alkalommal vesz igénybe meglévő cseh fordítást (docensi habilitációs munka; lásd i. m. 257. p.). Meg kell jegyeznünk, hogy Rákos Péter közelítéseiben s életműve megközelítéséhez Ady-látása kulcsfontosságú.

Rákos Nyugat-képe (1987, 1995; kötetünkben lásd 173. skk., 309. p.) ugyancsak cseh nyelven jelent meg először (*Nyugat – Velká generace*. Praha, 1982), a *Nyugat* hét költőjének a portréját is tartalmazva. Rákos Szabó Lőrincet itt beemeli az „első generációba”, amit ugyan esetleg önkényesnek, de egyben indokoltnak tart. A versfordítások közül kitűnik František Halas öt Ady-verse. A portrék mindegyike, bár ismert anyagot foglalnak össze, egyedülálló. Tóth Árpadnál, költészetének jellemzésében a „vzynačoval se však neobyčejnou jednolitostí a ryzostí úhozu” (207. p.) tételezés ragadhat meg minket (vagyis hogy „egyöntetű és tiszta leütésű”; a „ryzostí úhozu” lefordíthatatlan; a lantra, a kobozra, a zongorára mint hűros hangszerre egyaránt vonatkozhat).

A *Két előadás a hungarológiáról* (137–149. p.) kivonatolásából irányelvül jegyezhetjük számunkra, hogy „az egyetemi magyar oktatás eredményei az illető ország tudományosságának és a magyar tudományosságának egyaránt hasznára váljanak” (143. p.).

A *Prágai Tükör évtizede* (231–285. p.) végiglapozza mindazt, „amiben élünk”, Rákos

Péter posztumusz cseh nyelvű művét (275. skk.) és egy, a kiadás küszöbén álló továbbiak tartalmát (283–284., 328. p.). A *Zsidó írók a magyar irodalomban* című elemzés Prágában cseh nyelvű, Budapestben magyar nyelvű előadásként hangzott el; nyomtatásban a Könyvészet részlegében feltüntetett címmel (333. p.); a cseh nyelvű változat In *Židovští autoři v literaturach evropských zemí* (Red. M. Pojer. Praha, Židovské Muzeum, 1999, 9–10., 91–98. p.). Rákos Péter érvelésének magva, hogy a szerzőkhöz igazított halmazképzés a magyar irodalom egységét nem sérti fel.

A könyv utószava Kiss Gy. Csaba tollából származik. „Osztályozása” folytatja egy fejezettel a Szlovenszkoí városképek új kiadásához írottat (ismertetését lásd Zeman László, *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2001. 1. sz. 177–181. p.). A Felföld polgári Atlantsza definíció így szövődik azzal, miszerint Rákos Péter „annak a felföldi magyar urbanitásnak talán utolsó képviselője, amelynek mindenekelőtt Márai Sándor volt az irodalmi kifejezője”, s „Kassai polgár volt Rákos Péter Prágában” (287–291. p.).

A tévesztésekből a kötetben arra korlátozódunk, hogy Rákos nem fordította az Otlík-regényt, sem Füst Milán regényét, a Déryét sem (71., 318–319. p.). A szerző bibliográfiája (In *Ab imo pectore*. K sedemdesátinám Petra Rákose. *Acta Universitatis Carolinae, Philologica 1. Slavica Pragensis XXXVII*. 252–263. p.) ugyanis erre nézve téves adatokat tartalmaz. S téves a versfordításra vonatkozó állítás könyvünk 174. lapján.

A marxista irodalomteória vagy esztétika kezelésével kapcsolatban Rákosnál azt nem lehet lefedni a „megadja a császárnak, ami a császáré” (vö. 9. p. és másutt) szólánál. A marxista irodalomteória az amerikai és az angol kutatásban is érvényesült. S például Terry Eagleton ilyen beállítású kézikönyve (*Literary Theory. An Introduction*. Oxford, Blackwell, 1983) kiadások és utánnomások sorozatával van jelen az elmélet fejlődéstörténetében; a politikai mellékköngye tehát alig kényszerű...

E recenzióknk végére hagytuk a szerzők által Rákosnak az időrendi sorrendhez igazodó tárgyalásukban (lásd 63–64. p.) a versritmust vizsgáló korszakát. Eredményeit kandi-

dátusi értekezésésként nyújtotta be és védte meg 1960-ban. A cseh nyelvű kéziratnak része volt a Jegyzet Ady verseléséről (*Az irodalom igaza*, 61–66. p.). Az angol nyelvű kiadványban (*Rhythm and Metre in Hungarian Verse. Acta Universitatis Carolinae, Philologica, Monographia XI*, 1966) a szemléltetett versanyag az eredetihez mérve redukáltabb, valamint a ritmusnak és a metrumnak általánosabb kérdését és jelentéstani kihatását felvető fejezet nem része.

A vitás verstani válaszoknak (*Az irodalom igaza*, 33–60. p.) az Ady-vers megoldása egészítése-függeléke. A *Válaszok* összevont szintézis, amely a magyar versritmus, „a magyar nemzeti versidom” fő vonásait fedi fel. A tárgyaltaknak a cseh nyelvű kéziratot és az angol nyelvű változatot is tekintetbe véve kíséreljük meg a súlypontozását. Mindkettőben a válaszadás történeti haladványa, majd a vizsgálat módszerének a kifejtése áll bevezetésként.

A „nemzeti versidom” elnevezés, amit tudjuk, Arany Jánostól származik, aki a népköltészet és a régi magyar vers s annak hagyományát megtartó verselés metrikai mintájának mint a verssorban egymást követő, a zenei ütemmel párhuzamba vonható, tehát egyforma tartamú, szótagszámban legfeljebb négy szótagig terjedő ütemekre tagolódást tette alapjául. Az ütem többnyire hangsúlyos szótaggal kezdődik, de a hangsúly az ütem belsejébe is átkerülhet. A hangsúlynak vagy egyáltalán a nyelvinek szerepére nézve az ütemekre tagolódásnál a későbbiekben a kutatók véleménye megoszlott. Arany László (hangsúly, mellékhangsúly), Gábor Ignác (hangsúly és versnyomaték egyezése, ütemelőző), Németh László (a mondat értelme szerint „tagoló vers”), Szabédi László (a beszédnek és bizonyos mondatbeli fordulatoknak hangsúlyszerkezete), Vargyas Lajos (a „szólam” tartamának egyenlítődése) az ütemképzést a nyelvből levezethető jelenségnek képzelték. Négyesy László és Horváth János nyelven kívüli, zenei eredeztetését vallották; Horváth szerint az ütem versnyomatéka, az iktus, az értelmi hangsúly ellenében is érvényesülhet. A „zenei” pedig annyit jelent, hogy nem logikai, nem nyelvi; az ütemél, ütemhatár kijelölésére, jelzésére ugyan szolgálhat a hangsúly, de ez esetben is csak az

iktusigénynek tesz eleget, s önmagában nem metrikai, nem ritmusképző.

Rákos Péter tisztázza a módszertani előfeltevéseket, elsősorban a ritmusnak mint tudati jelenségnek, ritmusélménynek a meglétét. A ritmus a ritmushordozó anyagnak, ritmizomenonnak nem inherens tulajdonsága. S a kísérleti fonetika vagy a statisztikai módszerek alkalmazásakor e tényt nem lehet figyelmen kívül hagyni. (Ez vezette ahhoz is, hogy a hangsúlyos szótagok kimutatásánál kérdőívet alkalmazott, megállapítva, miszerint a magyarban a hangsúly helyének a meghatározása eléggé „szóródik”, míg a csehben maradéktalan.)

Rákos a „nemzeti versidom” két alapvető sajátosságát teszi vizsgálat tárgyává, azt, ahogy a verssor azonos tartamúnak vélt ütemekből áll (*ütemegyenlőség, izokronia*) és a verssor szótagszámkötöttségét (*szótagszámláló, szillabikus vers*). Az ütemegyenlőség azon kívül, hogy a magyar versritmusnak sajátja, megvan a prózában, más nyelvek verselésében vagy a zenében. S a versben valójában nem is tartam, hanem a tempó, a nyelvvel való bánásmód kérdése (*Rhythm and Metre...*, 36. p.; *Az irodalom igaza*, 43. p.). Ami nem kevésbé áll az ütemre sem, amely ugyan objektíve létezik, de kötöttsége a versorra kívülről vetül (uo., 37., 43–44. p.).

A „nemzeti versidom” elemzésekor a vizsgálatok kezdetétől végigvonul a hangsúlyviszonyok felfedése. Nincs ez másképpen Rákos részéről, aki a versidomnak egyik reprezentatív alakját, hagyományosan a félsorban 4/2-es tagolású magyar alexandrint, kérdőíves és statisztikai módszer igénybevételével, s megfelelő mérlegelés alapján metrikailag mint mindhárom lehetséges ütemelosztást kiaknázó formát – 3/3, 4/2, 2/4 – fogadja el. Vizsgálatában a sorozatosság elvét és a dallammintához igazodó transzakcentálódást nem mellőzi.

A szerző foglalatosságára a metrika kérdéskörével, a versanyag feldolgozása s széles körű tájékozottsága a szakirodalomban egy további megfigyelését tette lehetővé, miszerint a felmondott, nemzeti verselésű hangos versben a verssor kétféle ritmikai szerveződésnek van alávetve. Az egyik a hangsúly szerinti, a másik egyfajta 4-es alapritmus, amely nem függ a ritmushordozó közegetől, s

„primitív” abban az értelemben, hogy ősi. Rákos ilyet talált Kodály *Népzene-tárában*; valószínűsíti, hogy Horváth erre gondolhatott, amint a ritmus zenei felfogását hirdette, s Vargyas „4 plusz maradék” vélekedése az ütem tagolódásáról mintha erre utalna (ilyen osztódást tanúsítanak a gyermekversek és a mondókák, s gondolhatunk a felező nyolcas-ra) (vö. i. m. 65–67. p.).

A felhozottak hátterével szinte magától értetődik, ahogy az egyszerűnek és egyhangúnak érzett nemzeti ritmusformában fellépett az „árnyalása”. Aranyánál ezt szolgálta (az ő szavával) a „megmértékelés”, az időmérték, költői gyakorlatában a koriambizálás. A hosszú és a rövid szótagok arányosabb eloszlásáról volt szó. A ritmikai újítást a magyar költészetben a 18. századtól a klasszikus időmérték és a nyugat-európai verselés típusa hozta magával. Rákos Péter ilyen összefüggésben beszél a nemzeti versformáról a jövővény, átvett formákhoz mérten nem mint az ősről – és egy idegenről, hanem mint egy régiebb és egy újabb verselésről. A magyar versritmus ekképpen fejlődött volna, tudniillik, önmagától is, megvolt erre a diszpozíciója. Az új formáknak a magyar költői hagyományban és a nyelvben kedvező feltételei voltak.

A cseh nyelvű kéziratban az időmérték analízise önálló fejezetet képez, már az „árnyalás” funkcióját pedző s ezt megelőző részben szó van a paradoxonkénti Kisfaludy–Čelakovský epizódról; a magyar–cseh összevetés minduntalan jelentkezik, s a vizsgált jelenséget markánssá teszi (140–141., 154. skk.).

A magyar versritmus fejlődésében mélyreható újítás Ady verselése. Az időmérték és a hangsúlyozás vertikális statisztikájával Rákos arra az eredményre jutott, hogy az Ady-vers szótagszámláló az egyes sorokat illetően, szabad belső tagolással, amelyben a 6. szótagra eső hangsúly gátolja a nemzeti versidom szerinti ütemezést. Az időmérték hasonló vizsgálata pedig a jambustól való elkülönülést mutatja.

A versbeli újítás, a forma átalakulása hátteréről, forrásának újszerűségét, a mondani-való, tartalom újszerűségét érzékeljük.

A disszertáció utolsó előtti fejezete tartalmazza a ritmus és a metrum definícióját,

„beismerve”, hogy a szerző metrikai válaszkérésére nem öncélú formakutatás. Az Ady-vers megoldásának értelme az *Ady-vers lyrika* tartalmisága (Z. L.). A metrum definiálásában a fogalmi leíráson kívül a hasonlítások metaforikus rávillantása is számításba jöhet. A metrum–ritmus kettősségét Gáldi még egy köztes szinttel bővíti, Ludovít Bakoš hozzá hasonlóan a saussure-i terminológiához fordul, s a langue–parole szembehelyezéseket metaforizálja, ami Rákosnak fölötte szabatosnak látszik (i. m. 200. p.).

A vers „jelentéstana” a ritmusnak-metrumnak szinte valamennyi kapcsolatlehetőségére kiterjed. A versnek mint formának önmagában is rangos funkciója, hogy a műnek bizonyos irodalmi értéket kölcsönöz (214. p.), s mint ilyen rögzül a társadalmi tudatban, azaz nem pusztán díszítés vagy játékoság. Szemantikájának motiváltsága különböző fokú. Amiképpen mindmáig a ritmust a nyelv felől, fonológiai szempontból vették szemügyre, napjainkban ki lehet indulni a ritmusból a nyelv felé, nemcsak hangtani, hanem a nyelvnek valamennyi aspektusát felölelve. A lezáró két fejezet a líra váltásának s a váltások jelentőségének skáláját bontja ki. A metrum–ritmus kettősség feszültségkeltését, a polimetrikus formákon át a szabad versig, amelyben ez megszűnik, de a tenziókeltés új módzatainak tért kell nyerniük. S végül a vers, költemény többi elemével együtttható, eredetileg motiválatlan metrumnak kifejezetten jelentést tulajdoníthatunk. A példa a *Két szembesítésből* ismert Vörösmarty és Petőfi költeményének (*Ábránd, Lennék én folyóvíz*) értelmezése. (A versritmus témakör áttekintése – Rákos Péter: *Reflexiók egy Verstanról és a verstanról. Irodalomtörténet*, 1983, 3–4. sz. 947–951. p.; az angol nyelvű füzet szakszerű recenzióját lásd Miroslav Červenkától a *Česká literatúrában*, 1967. 6. sz. 516–518. p.).

Ismertetésünkben erőteljesebben nem nyomtatékosítottuk saját „szövegkörnyezetünket”, a kiegészítésnek szánt metrikai kitekintés azonban ezt talán elégségesen jelzi (megjegyezhetjük, hogy Rákos Péter „Verstanát” a pozsonyi egyetem magyar tanszékén 1963-tól alkalmaztuk az oktatásban).

A *Hagyomány és kontextus* című írásunkban a szlovákiai hungarológia nyelvészeti

ágazatának a „vegnyrokonságáról” értekezünk, de a releváns körzetek az irodalomtudományban is kijelölhetők. (Vö. A *pozsonyi magyar tanszék múltja és jelene*. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó–A Magyar Köztársaság Kulturális Intézete, 2002, 41–50. p.; úgyszintén Fazekas József: A pozsonyi magyar tanszék. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2005, 4. sz. 3–4. p.; Zeman László: *Nyelvtudomány és nyelvoktatás*. Uo. 5–20. p.).

A szerzőpáros könyvének tartalmasságához, s ahogy felzárkóztatja Rákos tételeit s a vonatkozó szakirodalmat, még stílusának mind művességére, mind tartalmiságára is tekintve (lásd 11., 126. p.), nem fér kétség. A *Jegyzetek és a Könyvészet* visszalapozó összegezése, valamint a Rákos fényképalbumából vett megidézés teszi teljesebbé a feltérképezést.

Rákos Péter munkássága és hagyatéka a szlovákiai magyar hungarológiának is egyik alappillére. A recenzált könyv számba veszi sokrétűségét és tájékoztat, a további kutatástól függ a beágyazása; amikor is az olvasást feltehetően a szerző „belső” fogalomtárához igazítjuk, így próbálva felfogni „tünődését az irodalmon”.

Zeman László

Keszegh Béla–Török Tamás (szerk.): Gazdasági váltás Szlovákiában. Komárom, Kempelen Farkas Társaság, 2006, 332 p.

A 2006. június 17-i előrehozott szlovákiai parlamenti választások tétje a gazdasági és szociális reformok folytatása vagy azok módosítása, leállítása, a szociális következmények enyhítése volt. A választási eredményekből arra következtethetünk, hogy a szlovákiai választók többsége elutasította a gazdasági reformok eddigi ütemét, súlyosnak érezte annak társadalmi következményeit.

A fenti tények a szlovákiai magyar doktoranduszok és fiatal kutatók érdekeit védő Kempelen Farkas Társaság tavasszal megjelent *Gazdasági váltás Szlovákiában* c. kiadványát különösen aktuálissá teszik. A publikációban összegyűjtött tanulmányok – a Kempelen Farkas Társaság által támogatott ösztöndíjrendszerben részt vevő fiatal szakem-

bergárda kutatási eredményei – azon társadalmi-gazdasági reformokat tekintik át, amelyek az elmúlt években különböző európai szakmai testületek pozitív kritikáját vívták ki, és jelentősen elősegítették az ország elismertségét az Európai Unióban. A szerzők a reformok gazdasági eredményességének vizsgálatán túl a reformok társadalmi visszhangját is elemzik, ami az elkövetkező évek során jelentős segítséget nyújthat további közpolitikai változások és hosszú távú irányvonalak megfogalmazásában és meghatározásában. A társaság, felismerve a szlovákiai társadalompolitikai jelenségek és gazdasági eredmények feltárásából eredő tapasztalatátadás lehetőségét más országok számára, a tanulmányokat két nyelven, magyarul és angolul teszi közzé a kiadványban.

Részletesebben nézve a könyv tartalmát, az első fejezet a reformok politikai környezetét és előfeltételeit mutatja be. A tanulmány szerzője, Keszegh Béla, átfogó képet nyújt az 1989-es rendszerváltozást követő másfél évtized változó gazdaságpolitikai és társadalompolitikai időszakairól, megállapítva azt, hogy az 1990-es évek jelentős lemaradásában nagy szerepe volt a korábbi hasznosítható politikai, társadalmi és gazdasági tapasztalat hiányának, majd a későbbiekben ennek volt köszönhető a reformok átfogó és bátor jellege.

A kötet második tanulmányában Bara Zoltán a gazdasági rendszerelmélet módszertanát alkalmazza a szlovákiai reformfolyamatok alaposabb áttekintéséhez és megértéséhez, valamint összefoglaló szintézisként bemutatja az adórendszer, az egészségügyi és a szociális ellátórendszer, valamint a munkaerőpiac reformlépéseit.

A következő tanulmány a kötet legtöbb innovációt tartalmazó írása, melyben Estélyi Krisztina, Keszegh Béla, Kovács Péter és Mikóczy Ilona a magyar–szlovák határ mentén történő munkaerőmozgások irányát, mértékét, jellegét és irányvonalait mutatja be, vizsgálja azok hatásait a határ menti régiók gazdaságára és társadalmi változásaira. A tanulmány első része a munkaerőmozgás jogi hátterét vizsgálja, melynek keretén belül bemutatásra kerülnek azok az Európai Unió által használt jogi fogalmak, rendelkezések és esetleges jogi lehetőségek, amelyek a